

הלה אתקין, תשע"ט

יחסי גומלין הידודיים בתגוביות אירוניות למאמרי עמדה מקוונים באתר של עיתון הארץ : אדוות

ושרורים

חיבור לשם קבל התואר "דוקטור לפילוסופיה"

המחלקה לתרגום וחקר התרגום, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן

עבודה זו נכתבה בהדרכתה של הפרופסור אלדעה ויצמן

תקציר

רקע תיאורטי. מחקר זה עוסק בתגוביות אירוניות שנכתבו בעקבות מאמרי עמדה במהדורה המקוונת של עיתון הארץ. לתגוביות הקוראים מוקצה פורום מקוון לדיונים בחדשות באתרים של העיתונות הדיגיטלית. פורום זה מציע לקוראים מרחבים ציבוריים להבעת דעות ועמדות. התגוביות אינן נענות בהכרח לדפוסים מקובלים של תקשורת מוסדית ציבורית, אלא מבנות סוג חדש של שיח ציבורי בהקשר חברתי-חדשותי היוצר סביבה אותנטית ובלתי מתווכת. הן מאפשרות לקוראים, ביחסי גומלין הידודיים (אינטראקטיביים), להגיב למאמר, לכותב המאמר ולקוראים אחרים.

על-סמך הגישה הטקסטואלית-פרגמטית לניתוח של דפוסי שיח נבחנו תגוביות קוראים בעיתונות המקוונת (אתר עיתון הארץ) על-פי תיאוריות אפרוריות: חקר האירוניה, אנטירטוריקה, (חוסר) נימוס ומיצוב. באמצעות ההמשגות של תיאוריות אלו, נבחנו קשרי הגומלין בין אירוניה לשונית לבין תדמית ציבורית לחיוב (positive face) ולשלילה (negative face) ומיצוב עצמי (self-positioning) והדדי (reciprocal-positioning) של השותפים לשיח, נוסף על ניתוח תפקידיהן של אסטרטגיות האנטירטוריקה.

קורפוס התגוביות שנותח במחקר הנוכחי כלל שלוש רמות של תגוביות: תגוביות ראשיות – הנכתבות ישירות בתגובה למאמר העמדה המחולל את השיח – שיכונה להלן **המאמר המאתחל** (רמה 1); תגוביות משנה – הנכתבות מייד לאחר תגובית ראשית ועשויות להתייחס או לתגובית הראשית או למאמר העמדה המאתחל עצמו (רמה 2); תגוביות משנה – העשויה להתייחס לתגובית המשנה שלפניה, לתגובית משנה אחרת, או אף למאמר העמדה המאתחל עצמו (רמות 3-6).

מחקרים שעסקו באירוניה שבתגוביות התמקדו עד כה בזיקתה לאירוניה שבמאמרי העמדה. אולם, יחסי הגומלין ההידודיים בקרב המגיבים טרם נחקרו במסגרת הכורכת יחדיו את התיאוריות שנזכרו לעיל. במחקר זה נבחנה לראשונה תנועת האירוניה הלשונית, כפי שהיא מתפשטת בתגוביות ראשיות ומשניות שנכתבו בעקבות מאמרי עמדה בעיתונות המקוונת, המכוונות כלפי קורבנות האירוניה ומתמקדות במושאייה (loci).

מטרות המחקר הן: (1) לבחון כיצד האירוניה מתממשת בתגוביותיהם של הקוראים, כיצד היא מתפשטת באדוות ובשרשורים בתגוביות הראשיות וברמות השונות של תגוביות המשנה וכיצד היא משפיעה על הבניית התדמית הציבורית לחיוב ולשלילה ועל המיצוב העצמי וההדדי של כותבי התגוביות; (2) לזהות את המאפיינים של קורבנות האירוניה ומושאייה במבעים האירוניים שבשיח התגוביות; (3) להגדיר את תפקידן של אסטרטגיות האנטירטוריקה בהתממשות האירוניה שבתגוביות ואת תפקידם של הנימוס ושל המיצוב בהבניית אסטרטגיות האנטירטוריקה.

שאלות המחקר הן: (1) כיצד מתממשת ומתפשטת האירוניה בתגוביות הראשיות והמשניות, וכיצד היא משפיעה על הבניית התדמית הציבורית לחיוב (positive face) ולשלילה (negative face) ועל מיצובם העצמי (self-positioning) וההדדי (reciprocal-positioning) של כותבי התגוביות? (2) מהם המאפיינים של קורבנות האירוניה ומושאייה (loci) במבעים האירוניים שבשיח התגוביות? (3) מהו תפקידן של אסטרטגיות האנטירטוריקה בהתממשות האירוניה בתגוביות, ומהו תפקידם של הנימוס ושל המיצוב בהבניית אסטרטגיות האנטירטוריקה?

שיטה. המחקר הנוכחי הוא מחקר מעורב, המשלב בין שתי גישות לניתוח: טקסטואלית-פרגמטית וכמותית. התגוביות האירוניות נדלו מהמהדורה המקוונת של סוף השבוע של עיתון הארץ משנת תשע"ב, כשנה לאחר פרסום המאמרים, כדי לוודא שהשיח בין כותבי התגוביות הסתיים. נבחרו מאמרים שנכתבו

בעקבותיהם לפחות 50 תגובות. איסוף הנתונים וניתוחם בוצע על מסדי נתונים שסיווגו את רמות התגובות, את קורבן האירוניה ומושאה ואת אסטרטגיות האנטי־רטוריקה (אנטי־לוגוס ואנטי־אתוס). סיווגים אלו נבדקו בהליך מוקפד לווידוא מהימנות ותוקף המיונים של המבנים האירוניים שבתגובות. כאמור, נוסף על הניתוח הטקסטואלי־פרגמטי בוצעו ניתוחים סטטיסטיים הסקתיים שתרמו להצלבת הממצאים ולחיזוק המסקנות.

ממצאים. יחסי הגומלין ההידודיים שבין המבנים האירוניים שבשיח התגובות (שאלת מחקר ראשונה). מהממצאים עלה שהאירוניה מתממשת ומתפשטת בשני דפוסים של אינטראקציות תקשורתיות רבות־משתתפים (שאינן דיאדיות): **אדוות ושרשורים אירוניים.** דפוס **האדוות** הוגדר כהתפשטות אנכית של מבע אירוני ברצף מעגלי בין התגובות הראשיות. דפוס **השרשורים האירוניים** – רצף לינארי של תגובות שנכתבו האחת בעקבות קודמתה, המתפשטות באופן אופקי ואנכי כאחד, דהיינו בתגובות המשנה ברמות השונות (אופקי) או בתגובות ראשיות סמוכות (אנכי). נמצאו שני סוגים של **אדוות**: (1) **אדוות אינטרה־טקסטואליות** – שבהן המבע האירוני מגיב למאמר המאתחל או לתגובת המניעה את התהוות האדוות; (2) **אדוות אינטר־טקסטואליות** – המקיימות יחסי גומלין עם תגובות אירוניות ממאמרים אחרים (ולא עם התגובות האירוניות שקדמו להן באותו מאמר). זוהו שישה סוגים של **שרשורים אירוניים**: (1) שרשור של מבע אירוני כלשונו – המשך הכיול האירוני להבעת הסכמה באמצעות חזרה על המבע האירוני כלשונו; (2) שרשור של מבע אירוני באמצעות חזרה בשינויים קלים – המשך הכיול האירוני באמצעות חזרה כמעט מדויקת על המבע האירוני ועל דברי האחר, בשינויים קלים השומרים על הניסוח המקורי ובאמצעות שינוי של קורבן האירוניה ושל מושאה; (3) שרשור מורכב – שרשור תגובות הממשיכות בכיול האירוני אך אינן מגיבות בהכרח להשתמעותן האירונית, מקצתן מאתגרות דעות ועמדות קודמות ומקצתן תומכות בהן; (4) שרשורים עוקבים – התגובות האירוניות מגיבות זו לזו בשרשרת ומפנות את האירוניה כלפי המגיב קודם (במקרים בודדים – קורבן הביקורת האירונית מגיב לביקורת האירונית שכוונה כלפיו); (5) שרשורי חבירה – שרשורים שבהם המגיבים חוברים זה לזה ומכוונים את הביקורת האירונית כלפי נמען אחר; (6) שרשור בהשפעת הסביבה הקר־טקסטואלית – שרשור שבו נמשך הכיול האירוני לשם אתגורם של בני השיח היריבים, והסביבה הקר־טקסטואלית טוענת גם את המבנים שאינם אירוניים באירוניה.

בעקבות הניתוח הטקסטואלי־פרגמטי זוהה סוג חדש של הדדיות – **הדדיות רבת־משתתפים**, המתארת את האופן שבו אירוניה גוררת אירוניה לא רק בדיאלוג עם כותב המאמר אלא גם בשיח המגיבים. הדדיות אירונית זו זוהתה הן בשיח מאמר־תגובות הן בשיח תגובות־תגובות. מהניתוח הכמותי עלה, כי האירוניה מתפשטת באמצעות אדוות בשיעור של פי שניים מאשר באמצעות שרשורים. כמו כן, התפשטותה של האירוניה בתגובות באדוות האינטרה־טקסטואליות והאינטר־טקסטואליות מושפעת מהנושא הנדון, מזהותו של כותב המאמר ומיחסם המצטבר של המגיבים כלפיהם ומסגנון הכתיבה של המבע האירוני המאתחל. עוד נמצא כי לעיתים אמירות איקוניות של דמויות ציבוריות או של טקסטים מוכרים מאתחלות את התפשטות האירוניה.

המאפיינים של קורבן האירוניה ומושאה במבנים האירוניים שבשיח התגובות (שאלת מחקר שנייה). קורבנות האירוניה שזוהו בתגובות היו בעיקר פוליטיקאים, מוסדות פוליטיים ועיתונאים, ובשכיחות נמוכה יותר קבוצות אזרחים ומגיבים אחרים. מושאי (loci) האירוניה היו בדרך כלל המיצוב של האחר, אתגור מיצובו העצמי של האחר ואתגור מיצובו של צד שלישי תוך כיוון של פעולות המאיימות על התדמית לעברו. הביקורת האירונית, ובעיקר הלעג הנלווה אליה, ממצבת את קורבנותיה באופן שלילי ובכך פוגעת בתדמיתם לחיוב, ובו זמנית היא מחזקת את תדמיתם לחיוב של מבקריהן (כותבי התגובות וכותבי המאמרים, ואף של קוראי העיתון שאינם מגיבים בפועל) המתנהגים כקהילת שיח, ומעוררת אצלם קרבה וסולידריות. אפשר לסכם, כי לתדמית הציבורית יש תפקיד בהבניית המיצוב העצמי וההדדי

ולחלופין, המיצוב משמש לאיום על התדמית או להגנה עליה.

תפקידן של אסטרטגיות האנטירטוריקה בהתממשות האירוניה בתגוביות (שאלת מחקר שלישית).
ברוב המבטים האירוניים השתמשו המגיבים באסטרטגיית אנטירטוריקה מסוג אנטילוגוס ובמקצתם מסוג אנטיאטוס. ייחודי למחקר הנוכחי הוא זיהוי דפוס בחירה שונה באסטרטגיות אנטילוגוס; כאשר האירוניה מכוונת כלפי תוכן המאמר, נבחרה אסטרטגיית אנטילוגוס מאמצת (חוברת) או אסטרטגיית אנטיאטוס מסוג אד־הומינס ואד־פרסונם כשהיא מכוונת כלפי העיתונאי. לעומת זאת, כאשר כותבי התגוביות הגיבו כלפי תגוביות קודמות, הם בחרו לרוב באסטרטגיית אנטילוגוס מאתגרת, וכשהם הפנו את האירוניה לעבר מגיבים אחרים הם נקטו אסטרטגיית אנטיאטוס מסוג אד־פרסונם פי שניים יותר מאשר באסטרטגיית אנטיאטוס מסוג אד־הומינס. ממצא ייחודי נוסף הוא, כי שיעור ניכר של תגוביות מסוג אד־פרסונם כוונו כלפי קבוצת ההשתייכות של הכותב (במחקרים קודמים זוהה שימוש באסטרטגיית אד־פרסונם המכוון בעיקר כלפי יחידים).

המימוש של האירוניה באסטרטגיית אנטילוגוס מאפשר לתת מענה לצורכי התדמית של הנמען (כותב המאמר או כותב תגובית קודמת) תוך יצירת סולידריות עם כותבי תגוביות אחרים המזדהים עם דעות ועמדות דומות, מיצוב האחר באופן שלילי, ובד בבד מיצוב המוען ומגיבים אחרים כקבוצה, כטובים יותר. זאת ועוד, ריבון היחסי של התגוביות האירוניות מסוג אנטיאטוס (אד־הומינס וביתר שאת אד־פרסונם) בקורפוס המחקר הנוכחי, מצביע על כך שבישראל מרחב התגוביות אינו משרת את הדיון הציבורי שלשמו נועד, אלא משמש בעיקר לתקיפות אישיות ולפילוג למחנות, בעיקר פוליטיים ומגזריים.

למחקר תרומות תיאורטיות ומתודולוגיות כאחת.

התרומות התיאורטיות העיקריות של המחקר הן: המשגת **אדוות אינטרה־טקסטואליות ואדוות אינטר־טקסטואליות** של מבעים אירוניים בתגוביות; המשגת שרשורים של מבעים אירוניים בתגוביות; שכלול ההגדרה של עקרון ההדדיות – **הדדיות רבת־משתתפים**; חידוד ההבחנה בין **קורבן האירוניה ומושאה** בניתוחי התגוביות בקנה מידה נרחב, בכל רמות השיח.

מנקודת מבט מתודולוגית המחקר מדגים את ערכם המהותי של שילוב שתי מתודולוגיות – טקסטואלית־פרגמטית וכמותית ושל הצלבת ממצאיהן לחיזוק המסקנות ולתיקופן.